

ROMA HUKUKUNDA EVLENME ENGELLERİ

Marital Prohibitions in Roman Law

Sevil YILDIZ*

ÖZET

Roma'da aileye verilen önem evlilik kurumunun yapısında kendini göstermektedir. Evliliğin kendine has bir takım şekli şartlarının yanında, hukuk evliliğin mümkün olmayacağı, yasa karşısında hüküm ve sonuç doğurmayacağı halleri düzenlemiştir. Bunları evlenmenin mutlak engelleri ve nisbî engelleri olarak ikiye ayırarak incelemek mümkündür. Evlenmenin mutlak engelleri, bir kimseyi bütünüyle evlenmekten alıkoyan engellerdir. Evlenme ehliyeti de diyebileceğimiz *conubium*'un, özgürlük durumu, vatandaşlık durumu ve akrabalık ilişkisi sebebiyle bulunmuyor olması bu engellerden biridir. Diğerleri ise; evlenme yaşı, pater familias'ın rızasının olmaması, akıl hastalığı bulunmama, monogami şartı ve hadım edilmiş olmama şartıdır. Bu kişilerin yaşadıkları birliktelikler evlilik olmayacağından, evlilikten ileri gelen soy bağı, miras gibi hakları da bulunmayacaktır. Evlenmenin nisbî engellerinde ise kişiler bu şekilde bütünüyle ve kayıtsız şartsız bir ehliyetsizlik içinde değildir. Bu tür engeller kişileri belirli kişiler yahut belirli bir zaman bakımından evlilikten alıkoyar. Bunlar da; sınıf ve derece farkından kaynaklanan, görev ve mevkiden kaynaklanan, askerlik görevinden kaynaklanan ve matem süresinden kaynaklanan engellerdir. Evlenme engellerinin ihlali her iki tür engel için de evliliğin geçersizliği ve ondan kaynaklanan medeni hakların meydana gelmemesi yanında *praetor* tarafından *infamia* ile damgalanma cezasına tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Evlenme Yaşı, Evlenme Ehliyeti, Encest Evlilikler, Monogami, *Pater Familias*'ın Rızası

Makalenin Geliş Tarihi: 25.09.2019, **Makalenin Kabul Tarihi:** 29.12.2019

- Ar. Gör., Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi ve Roma Hukuku Anabilim Dalı, sevil.yildiz@atilim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0922-8795

ABSTRACT

The importance given to the family in Rome is reflected in the structure of the institution of marriage. In addition to the specific conditions of a particular form of marriage, the law regulated cases where marriage would not be possible and would not lead to judgments and consequences before the law. It is possible to examine them by dividing them into absolute and relative prohibitions to marriage. The absolute prohibitions to marriage are those that prevent a person from marrying completely. One of these prohibitions is that *conubium*, which we can also call marriage license, does not exist due to the status of freedom, citizenship and kinship. Others; age of marriage, lack of consent of *pater familias*, absence of mental illness, condition of monogamy and non-castration. Since the relation of these people will not be a marriage, they will not have any rights such as ancestral bond and inheritance. In the relative prohibitions of marriage, individuals are not in complete and unconditional incompetence. Such prohibitions prevent persons from marrying in terms of certain persons or for a certain period of time. These are; class and degree differences, duties and positions, military service and mourning. Violations of marital prohibitions were subject to stigma by the *praetor infamia*, as well as the invalidity of marriage and the lack of civil rights arising from it.

Keywords: Marriage Age, Marriage License, Monogamy, Incestuous Marriage, Consent of *Pater Familias*

GİRİŞ

Roma ailesi, ataerkil ailenin kökleştiği aile tipidir. Bir tarım toplumu olan Roma'da, Romalılar çiftçilik yaparak geçimlerini sağlamaktaydılar. Çiftçilik yaşamının bir gereği olarak, ailenin belli bir toprak üzerinde ve aynı evde oturması; emeklerini aile toprağına özgülemeleri zorunluluğu hem aile ve evlilik kurumunun özel bir öneme sahip olmasına yol açmış, hem de aile üyelerinin *pater familias* olarak adlandırılan aile babasının egemenliği altında yaşaması sonucunu doğurmuştur.

D. 50.16.195.2 (Ulpianus edictum lib. 46): "Familiae appellatio refertur et ad corporis cuiusdam significationem, quod aut iure proprio ipsorum aut communi universae cognationis continetur."

D. 50.16.195.2 (Ulpianus edictum lib. 46): "Aile, aileye mensup olan baba egemenliğine dayanan hısımların,

kendi ailelerinin olmasına rağmen, tek bir aile babasına hukuken bağlı olmaları nedeniyle bir araya getirdikleri topluluktur.”

Aile üyeleri aile babasının (*pater familias*'ın) ata dinine bağlıdır. Aile babası, otoritesini dinden ve geleneklerden almaktadır. Aile babası, ailenin bütün mallarına sahiptir ve bölünmez nitelikteki bu malları dilediği gibi kullanır. Sadece çocukları ve köleleri değil, karısı da aile babasının egemenliği altındadır. Tek kadınla evlenmenin geçerli olduğu Roma ailesinde, kocasının egemenliği altına giren kadının malı ve şahsı kocasına ait olurdu. Çünkü egemenlik altına girmekle birlikte kadın, eğer varsa, hak ehliyetini kaybederdi¹.

Roma Şehir Devleti'nin (*civitas*) çekirdeğini, Roma ailesi ve ailelerin birleşmesinden oluşan *gens*²'ler oluşturmaktadır³. *Civitas*'ın başında halk tarafından seçilen ve *rex* (kral) ya da *magister populi* (halkın büyüğü) olarak adlandırılan bir şef bulunurdu. *Civitas* oluşturulurken Roma ailesinin yapısı temel alınmıştı.

Cicero, de off. I,17,54: "Nam cum sit hoc natura commune animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso coniugio est, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia; id autem est principium urbis et quasi seminarium rei publicae."

Cicero, de off. I,17,54: "Üremek arzusuna sahip olmak canlıların müşterek özelliğidir, bu yüzden evlilik de birlikteliğin ilk adımıdır, sonra çocuklar ve herkesin müştereken bulunduğu ev gelir. Bu bir kentin temeli olup sanki devletin fidanlığıdır...⁴"

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. ÜSKÜL ENGİN, Z. Ö. /KARAMAN, B., “Roma İmparatorluğu ve Hukukunda Ailenin Toplumsal Temelleri”, Galatasaray ÜHFD (2006), C. 1, s. 255-313, s. 262; LEVY-BRUHL, H. (Çev. HÜSEYİN NAİL), “Eski Roma Aile Hukukunda İki Cereyan”, İÜHF 1940, C. 6, Sa. 1, s. 146- 155, s. 147; AYİTER, K., Roma Hukuku Dersleri, Aile Hukuku, 2. Bası, Ankara 1963, s. 42-45.

² Krallık Dönemi'nde yaşayan halk 3 tribus halinde örgütlenmişti. Her bir *tribus* 10 *curia*, her bir *curia* da 10 *gens* içeriyordu. Bu *gens*'ler ortak bir ataya bağlı olduklarını iddia ediyor ve aynı gelenekleri paylaşıyorlardı. Bir *gens* birkaç *familia*'dan oluşuyordu (TEKİN, O., Eski Yunan Ve Roma Tarihine Giriş, İstanbul 2016, Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İstanbul 2016, s. 192).

³ OĞUZOĞLU, C., Roma Hukuku, Ankara 1959, s. 19.

⁴ CİCERO (Latince aslından (ÇEV. C. CENGİZ ÇEVİK): Yükümlülükler Üzerine, 4. Basım, İstanbul, 2017, s. 26.

Pater familias ev içinde baba, yargıç ve yöneticiydi; evin içindeki her şey onun eseri, mülkü ve mevcudiyetinin bir parçasıydı. Aynı zamanda evin kutsal ateşine, atalara ait ruhlara ve ailenin tanrılarına ibadeti yöneten, yürüten ve denetleyen başrahip yine kendisiydi⁵. *Pater familias*, ailenin başında ne durumda ise kral da *civitas*'ın başında o konumdaydı⁶. Ailenin dini devletin dinine model oluşturmuş; kral hem siyasî hem dinî lider hem de sitenin yargıç olarak belirlenmiştir⁷.

Seneca Ep. 5.47.14: "Maiores nostri... domum pusillam rem publicam esse iudicaverunt."

Seneca Ep. 5.47.14: "Büyüklerimiz evin küçük bir devlet olduğunu söylerlerdi."

Roma'da aile babası egemenliğine dayalı ailenin kurulabilmesi için öncelikle evlenmenin gerçekleşmesi gerekirdi. Roma'da evlenme, çok uzun bir süre hukukî bir kurum / hukukî bir ilişki olarak değil, sosyal bir olgu olarak değerlendirilmiş ve temel ilkelerini hukuktan değil, ahlaktan ve dinden almıştır. Roma düşüncesine göre, evlilik (*matrimonium*) bir hukukî işlem değil; evli çiftlerin her ikisinin birden evlenme iradesine (*affectio maritalis*) dayanan, sürekli bütün bir yaşam ortaklığıdır (*consortium omnis vitae*). Bu irade (*affectio maritalis*), evlenme sırasında açıklanan irade değil, aksine yaşam boyu birlikte olmayı, monogamiyi, çocukların yetiştirilmesi amacı için ev ortaklığına dayanan bir yaşam ortaklığını sürdürmeyi hedefleyen bir iradedir⁸.

Roma'nın tarihsel süreçleri içerisinde karşımıza çıkan farklı dönemlere ait birincil kaynakların tamamı da bu iradeyi tanımlar ve bu amacı destekler niteliktedir:

D. 23.2.1 (Modestinus libro primo regularum): "Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae, consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio."

D. 23.2.1 (Modestinus libro primo regularum): "Evlilik, erkek ve kadının, ilahi ve insanî hukukta, ortak bir hayatta birleşmesidir."

⁵ PARIBENİ, R., (ÇEV. ŞEMSETTİN TALİP), "Roma Hukukunda Aile Kurumu II", İÜHFD 1935, C. 1, Sa. 2, s. 232; COUCH, A. J., (ÇEV. İPEK SEVDA SÖĞÜT), "Roma'nın Eski Hukuk Dönemi'nde Kadın", Prof. Dr. Ali Güzel'e Armağan, İstanbul 2010, C. II, s. 1491-1504, s. 1493.

⁶ OĞUZOĞLU, s. 19.

⁷ BARROW, R. H., (ÇEV. ENDER GÜROL), Romalılar, İstanbul 2002.s. 16; OĞUZOĞLU, s. 18.

⁸ SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, Ö., "Roma Toplumunda Kadının Konumu", İnönü ÜHFD (2013), C. 4, Sa. 2, s. 1-31, s. 10; PARIBENİ, (ÇEV. ŞEMSETTİN TALİP) *Aile II*, s. 241.

D. 1.1.1.3 (Ulpianus libro primo institutionum): “Ius naturale est, ...Hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium apellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio...”

D. 1.1.1.3 (Ulpianus libro primo institutionum): “doğal hukuk doğanın bütün canlılara öğretildiği hukuktur. Çünkü bu hukuk, sadece insan türüne özgü değil, aksine karada ve suda bulunan ve de kuşları da kapsayantüm canlılar için ortaktır. Evlilik olarak belirlediğimiz, dişi ve erkeğin doğadaki birlikteliğinden gelir ve çocukların doğup, büyüüp aynı şeyleri yapması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu suretle, vahşi hayvanlar dâhil diğer canlıların, bu hukukun bilgisinin türetildiği alana dâhil olduğunu görürüz.”

Iustinianus Inst. 1.9.1: “Nuptiae autem sive matrimonium est viri mulieres coniunctio individuum consuetudinem vitae continens.”

Iustinianus Inst. 1.9.1: “Evlenme, (nuptiae veya matrimonium)” karı ile kocanın bölünmez bir hayat birliği içinde birleşmesidir.”

Günümüzdeki, “aile toplumun temelidir” anlayışına hem benzer hem de ondan farklı olarak Roma’da aile, toplumun ve aslında devletin temeliydi. Roma Devleti, tarihi boyunca aileye özel bir önem göstermiş; evliliği ve çocuk sahibi olmayı her zaman teşvik etmiş; hatta bazen zorunlu kılmıştır.

Roma ailesinin model alındığı Roma Devleti’nde aile yapısının bozulması yahut aileye dışarıdan gelebilecek müdahaleler devletin de yapısının bozulması sonucunu doğuracaktı. Bu anlayışla, Roma Devleti, tarihsel süreç içerisinde evlenme engelleri bağlamında soylu sınıf-avam sınıfı, köle-özgür, Roma vatandaşı-yabancı, yüksek hizmetleri ifa edenler-onursuz meslekleri yürütenler ayrımı gözetmiştir.

Bunun yanında sağlıklı nesiller yetişmesini sağlamak, sağlıklı iradeye sahip olanlara bu kurumu inşa ettirmek, ahlaklı insanların bu kurum içerisinde yer almasını sağlamak amaçlarına hizmet eden evlenme engelleri de getirmiştir.

Bu bağlamda, Roma hukukunda, Roma Devleti’ni ailenin oluşturduğu anlayışıyla, oldukça geniş bir evlilik engelleri düzenlemesine gitmiştir. Bakıldığında bu engellerin bir kısmının günümüz hukuka yabancı olduğunu, Roma’nın kendine has nitelikler taşıdığını görmekteyiz.

Bir kişinin herhangi bir şekilde evlenme ehliyetsizliğine neden olan haller şöyle sayılabilir: *Conubium* tanınmamış olması, yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, hadım edilmiş olma, egemenliği altında bulunulan aile babasının rızasının olmaması, tek eşliliği ihlal eden durumlar, farklı sosyal sınıflardan olma, statü farklılıkları, akrabalık ve ensest ilişkiler, görev ve mevkiden ileri gelen diğer sebepler⁹...

I. EVLENMENİN MUTLAK ENGELLERİ

A. CONUBIUM EHLİYETİNİN YOKLUĞU

Belirli kimseler için geçerli nispi evlenme engelleri karşısında *conubium*, evlenme iradesine sahip olan her bireyin diğer bir bireyle geçerli bir evlilik ilişkisi içerisine girebilmesi için gerekli olan ehliettir. Kaynağını *Ius Civile*'den alan ve geçerli bir evlilik için gerekli ehliyet anlamına gelen *conubium*'un var olup olmadığını (*ius conubii*) belirlemek için, evlilik birliğini tesis etmek isteyen bireylerin özgürlük durumuna, vatandaşlık durumuna ve kan bağına dayanan hısımlığına bakmak gerekir.

Tituli ex Corpore Ulpiani: "(5.3) Conubium est uxoris iure ducendae facultas. (5.4.) Conubium habent cives Romani cum civibus Romanis: cum Latinis autem et peregrinis ita, si concessum sit. (5.5) Cum servis nullum est conubium... (5.8) Conubio interveniente liberi semper patrem sequuntur: non interveniente conubio matris conditioni accedunt, excepto eo qui ex peregrino et cive Romana peregrinus nascitur, quoniam lex Minicia ex alterutro peregrino natum deterioris parentis condicionem sequi iubet. (5.9) Ex cive Romano et Latina Latinus nascitur et ex libero et ancilla servus, quoniam, cum his casibus conubia non sint, partus sequitur matrem."

Tituli ex Corpore Ulpiani: "(5.3) Conubium, yasal olarak bir eş alma ehliyetidir. (5.4.) Roma vatandaşları, Roma vatandaşları ile ve (ayrıca) bu hak verildiği takdirde, Latin statüsündeki kişilere ve yabancılara tanınmıştır. (5.5) Kölelerin conubium'u yoktur... (5.8) Conubium bulunduğu, çocuklar her zaman babalarını takip ederler. Conubium olmadığı zaman, annelerinin (yasal) statüsüne katılırlar, yabancı bir erkek ve Roma vatandaşı bir kadından doğan çocuk bunun istisnasıdır; Lex Minicia, yabancı bir annenin veya

⁹ MCDOUGALL, S. Royal Bastards: The Birth of Illegitimacy 800-1230, Oxford 2017, s. 27.

babanın çocuğunun, daha düşük statüdeki ebeveynin durumunu izlediği emrini verir. (5.9) Erkek Roma vatandaşı ve kadın Latin'den bir Latin doğar ve özgür bir erkek ile köle bir kadından ise köle. Bunun nedeni, bu durumlarda hiçbir *conubium* olmamasıdır, bu durumda çocuk anneyi takip eder.”¹⁰

Roma'nın eski dönemlerinde, vatandaş ve özgür olmalarına rağmen, "sıradan insanlar" olarak kabul edilen ve çeşitli haklardan yoksun bırakılan *pleb*'ler ile asillerini oluşturan *patricius*'lar arasında evlenme yasaktı. *Pleb*'ler ekonomik ve sosyal açıdan *patricius*'lardan daha zayıf bir konumdaydılar ve *patricius*'ların hukuku olan *Ius Civile* de bu eşitsizliği korumaya yönelikti. *Pleb*'lerin mücadelesi sonucunda M.Ö. 445'te çıkarılan ve *Tribunus Canuleius* tarafından çıkarılan *Lex Canuleia* ile bütün Roma vatandaşları *ius conubii*'ye sahip kılındı¹¹. Bu hakkın tüm Roma vatandaşlarına tanınmasıyla birlikte, *patricius* ve *pleb* sınıflarına mensup varlıklı ve büyük aileler arasında evlilikler yaygınlaşmaya başladı. Bu durum sınıfları birbirine yaklaştırdı ve Roma toplumunda *nobilitas* adı verilen yeni bir soylu sınıfın ortaya çıkmasına yol açtı¹². Roma için erken sayılabilecek bir dönemde *pleb*'ler için bu ehliyetsizlik ortadan kalkmıştır. O nedenle özgürlük, vatandaşlık ve hısımlığa dayanan ehliyetsizlik altta ayrı başlıklar altında ele alınmaktadır.

1. Özgürlük Durumu Bakımından Ehliyetsizlik

Roma'da insanlar özgürler ve köleler olarak ikiye ayrılmaktaydı. Köleler hak ehliyetlerine sahip olmadıklarından *ius conubii*'ye de sahip değillerdi, evlenemezlerdi. Bu durum, hem köleler arası ilişki için, hem de özgür ile köle arasındaki ilişki için geçerliydi. Medeni haklar bakımından incelendiğinde Roma hakimiyeti altında yaşayanları yalnız özgürler ve

¹⁰ Metin ve çeviri için bkz. **FRIER, B. / MCGINN, T. A. J.**, A Casebook on Roman Family Law, New York 2004, s. 31.

¹¹ **GARDNER, J. F.**, Women in Roman Law and Society, London and New York 2015, s. 32; **UMUR, Z.** Roma Hukuku Lügati, İstanbul 1983, s. 115; **EMİROĞLU, H.**, Roma Hukukunda Kadının Durumu, Ankara 2003, s. 76; **SCHULZ, F.**, Classical Roman Law, Oxford 1954, s. 113; **SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, Ö.**, “Patricius Pleb Sınıfı Mücadelesi ve Bu Mücadelenin Roma Özel Hukukunun Gelişimine Etkisinin Genel Hatları”, Prof. Dr. Ejder YILMAZ’a Armağan, Ankara 2014, C. 2, s. 1753- 1779, s. 1762.

¹² Roma'da pek çok kamusal hak ve siyasi görünürlük sahibi olmanın yolu da aileye ilişkin haklara sahip olmaktan geçmekteydi. *Lex Canuleia* da aslında *pleb* sınıfının eşitlik mücadelesi içinde *consul* seçilebilmeleri hedefleri yönünde bir adımdı (**SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, Ö.**, *Sınıf Mücadelesi*, s. 1775; **WATSON, A.**, The Spirit of Roman Law, Athens&London 2008, s. 75).

köleler olarak ayırmak da yeterli değildir. Bu ayrımı; köleler, doğuştan özgür olanlar, sonradan azat edilmek yoluyla özgürlüğüne kavuşanlar ve bu kişiler içinde de *Ius Civile*'ye göre azat edilenler ile *Ius Honorarium*'a göre azat edilenler şeklinde belirlemek daha doğrudur. Zira bunlar içinde kölelerin evlenemeyeceği kesinken azatlıların, azat edilme şekli ve evlenecekleri kişiler bakımından zaman zaman evlilik engellerinin bulunduğu kimi zaman da herhangi bir engele takılmaksızın evlenebildiği görülmektedir.

Ulpianus'un bize aktardığı bir olayda¹³ köleler arası ilişkinin sonradan evliliğe dönüşmesinin azat edilme şartına bağlandığını görmekteyiz. Buna göre eğer bir kadın köle kendi *peculium*'undan bir miktarı, bir erkek köleye çeyiz olarak verirse ve sonradan ikisi de azat edilirse birliktelikleri evliliğe dönüşecek verilen mal da yasal çeyiz halini alacaktır.

Azat etme (*manumissio*) işlemi kölenin, efendisine olan sadakati ve bağlılığı, kendisine verilen *peculium*'u iyi işletmiş olması gibi sebeplerle efendinin ödüllendirme amaçlı olarak yaptığı ve yalnızca efendi tarafından yapılabilen bir işlemdi. Azat etme *Ius Civile*'ye göre ve *Ius Honorarium*'a göre olmak üzere ikiye ayrılırdı. *Ius Civile*'ye göre özgürlüğünü kazanan köle aynı zamanda Roma vatandaşı da olurdu. Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında ortaya çıkan bir yol olarak *Ius Honorarium*'a göre azat edilen köle ise *praetor*'un korumasıyla özgürlüğüne kavuşsa bile vatandaş olamaz, malvarlığı sahibi olamaz, vasiyetname yapamazdı. Bu gruba *Latini Iuniani*¹⁴ denmekteydi. İmparator *Iustinianus* bu iki azat etme şekli arasındaki farkı ortadan kaldırmış, azat etme iradesinin beş şahit önünde açıklanması şeklinde tek bir yol öngörmüştü¹⁵.

Lex Aelia Sentia (M.S. 4) *Latini Iuniani* olarak bilinen bu kölelere vatandaşlık kazanma imkanı sağlamıştı. Buna göre evlilik amacıyla bir arada bulunan ve hayatta olmak şartıyla bir yaşına gelmiş bir çocuk sahibi olan *Latini Iuniani*'ler vatandaşlık kazanarak toplumun bir üyesi haline gelir, evlilikleri geçerli sayılır ve bunun bir sonucu olarak erkek, *patria potestas* sahibi bir aile babası halini alırdı¹⁶.

¹³ D. 23.3.39 (*Ulpianus libro 33 ad edictum*).

¹⁴ RAWSON, B., *Children and Childhood in Roman Italy*, New York 2003, s. 367. Sağken yapılan işlemlerde durumları eski Latin'ler gibidir ancak ölüme bağlı tasarruflarda bulunamazlardı. Hukuki durumları *Lex Aelia Sentia* ve *Lex Iunia Norbana* ile tespit edilmişti (UMUR, Z., *Lügat*, s. 107). Bu kişiler ölümlerinde, deyim yerindeyse, tekrar köle haline gelirler; tıpkı özgür yaşarkenki durumları gibi sahip olduğu mallar da geri alınır ve eski efendilerine dönerdi (BUCKLAND, W. W., *A Manual of Roman Private Law*, Cambridge 2011, s. 233).

¹⁵ Bkz. *Iustinianus Inst.* 1.5.3.

¹⁶ GARDNER, *Women*, s. 32; ayrıca bkz. *Gai. Ins.* I.29.

2. Vatandaşlık Bakımından Ehliyetsizlik

Roma'nın eski zamanlarında, hukuk kurallarının doğrudan uygulanması, o zamanki sınırlar içinde yaşayan halkın genellikle vatandaşlardan oluşması ve nüfusun sınırlılığı nedeniyle çok daha kolaydı. Ancak başarılı savaşlar neticesinde hızla genişleyen sınırlar evvela "yarı vatandaş" sayılabilecek Latin'lerin ve daha sonra hakimiyet altına alınan topraklardaki yabancıların (*peregrini*) Roma yaşamına katılması, vatandaş hukuku olan *Ius Civile*'nin uygulama alanını ve imkanını kısıtlamış; konumuz bakımından olduğu gibi pek çok hukuk kuralının uygulanmasında karmaşık statü sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bir Roma vatandaşı ancak başka bir Roma vatandaşıyla evlenebilir; özel bir izin bulunmadıkça Latin'ler ve diğer yabancılarla evlenemezdi¹⁷. Kural bu olmakla birlikte, Roma Devleti eski zamanlardan beri Latin Birliği'ne dahil olan kavimlerin halklarına Roma vatandaşlarıyla evlenme hakkını tanımıştı. Bunun dışında vatandaş olmayanlarla evlenmenin geçerli olması için Roma Devleti'nin ya yabancı bir kavmin tüm halkına ya da münferit bir bireye (özellikle savaşta önemli hizmetler vermiş olan yabancı askere, askerlik görevinin sona ermesi üzerine bahşedilen evlenme hakkı gibi) evlenme hakkı olan *ius conubii*'yi bahşetmiş olması gerekirdi. Bu konu hakkında *Gaius*'un *Institutiones*'inde şu açıklamalara rastlamaktayız:

Gai. Ins. I.56: "*Iustas autem nuptias contraxisse liberosque iis procreatos in potestate habere cives Romani ita intelleguntur, si cives Romanas uxores duxerint vel etiam Latinas peregrinasve, cum quibus conubium habeant: Cum enim conubium id efficiat, ut liberi patris condicionem sequantur, evenit, ut non solum cives Romani fiant, sed et in potestate patris sint.*"

Gai. Ins. I.56: "Bir Roma vatandaşı, Roma vatandaşı, Latin veya Roma'nın evlenme ehliyetine sahip bir yabancıyı eş olarak aldığımda *Ius Civile*'ye göre (Roma vatandaş hukukuna göre) evlilik sözleşmesi yapar ve çocukları hakimiyeti altında olur. Çünkü evliliğin, çocuğu babanın durumuna dahil etme etkisi vardır ve çocuk, doğumundan itibaren yalnızca Roma vatandaşı değil, aynı zamanda baba hakimiyeti altında olur."

¹⁷ DI MARZO, S., Roma Hukuku, İstanbul 1959, s. 163.

Gai. Ins. I.57: "*Unde et veteranis quibusdam concedi solet principalibus constitutionibus conubium cum his Latinis peregrinisve, quas primas post missionem uxores duxerint; et qui ex eo matrimonio nascuntur, et cives Romani et in potestatem parentum fiunt.*"

Gai. Ins. I.57: "Latin yahut yabancıyla evliliği tanıma gücü olan imparatorluk kararına dayanarak askerler, bunu amaçlayarak, genellikle hizmetlerinin bitiminden sonra bir eş alır ve bu tür evliliklerden olan çocuklar Roma vatandaşı olarak doğar ve baba hakimiyeti altına girer."

Roma Devleti tarafından evlenme hakkı tanınmamış olan Latin bir kadınla bir Roma vatandaşı, onun Roma vatandaşı olduğunu zannederek evlenirse, yani kadının vatandaşlığı hususunda hataya düşerse bu, *Ius Civile*'ye göre geçersiz bir evliliği, ancak bir senato kararıyla bu hatanın ispatlanmasına izin verilmişti. Aşağıda verilen *Gaius*'a ait metinde görüldüğü gibi, bu hata sonradan ispatlandığında kadın da Roma vatandaşlığını kazanır ve evlilikleri geçerli hale gelirdi.

Gai. Ins. I.67: "*Item si civis Romanus Latinam aut peregrinam uxorem duxerit per ignorantiam, cum eam civem Romanam esse crederet, et filium procreaverit, hic non est in potestate eius, quia ne quidem civis Romanus est, sed aut Latinus aut peregrinus, id est eius condicionis, cuius et mater fuerit, quia non aliter quisque ad patris condicionem accedit, quam si inter patrem et matrem eius conubium sit: Sed ex senatus consulto permittitur causam erroris probare, et ita uxor quoque et filius ad civitatem Romanam perveniunt, et ex eo tempore incipit filius in potestate patris esse. Idem iuris est, si eam per ignorantiam uxorem duxerit, quae dediticiorum numero est, nisi quod uxor non fit civis Romana.*"

Gai. Ins. I.67: "Yine, bir Roma vatandaşı, Latin ya da yabancı bir kadınla, onun Roma vatandaşı olduğuna dair hataya düşerek evlenirse çocuğu kendi hakimiyeti altına girmez, bir Roma vatandaşı olarak dahi değil annesiyle aynı statüde bir Latin veya bir yabancı olarak doğar. Çünkü ebeveyninin evlenme ehliyeti olmadıkça çocuk da babasının statüsünde doğmaz. Ancak bir senato kararı, babasının hataya düşmesindeki haklı sebebi ispatlamasına izin verir. Böylece eş ve çocuk Roma

vatandaşı haline gelir ve artık çocuk da babanın hakimiyeti altındadır. Aynı imkan, bir Roma vatandaşına, azatlı bir kadının statüsü hakkında hataya düştüğünde de, kadının Roma vatandaşı haline gelmeyeceği durumlar hariç olmak üzere, verilir."

M.Ö. 90-89 yıllarında çıkarılan *Lex Iulia de Civitate* ve *Lex Plautia Papiria* isimli kanunlarla serbestçe evlenme hakkı tüm Latinlere ve İtalya Birliği halklarına verildi¹⁸. *Conubium*'un vatandaşlık bakımından teşkil ettiği evlenme engeli, M.S. 212 itibarıyla İmparator *Caracalla*'nın imparatorluk sınırları dâhilinde yaşayan herkese vatandaş olma hakkı tanımış olması nedeniyle anlamını yitirdi¹⁹.

3. Akrabalık İlişkisi Bakımından Ehliyetsizlik

Roma hukuku, yakın kan hısımları arasındaki ilişkiyi hem yasaklamış, hem de bu ilişkiyi ceza hukuku bakımından *incestum* suçu olarak kabul etmiştir²⁰.

D. 23.2.39 (Paulus libro sexto ad Plautium): "pr. Sororis proneptem non possum ducere uxorem, quoniam parentis loco ei sum. 1. Si quis ex his, quas moribus prohibemur uxores ducere, duxerit, incestum dicitur committere."

D. 23.2.39 (Paulus libro sexto ad Plautium): " Kız kardeşimin torunuyla evlenemem çünkü onun ebeveyni sayılırım. 1. İyi bir ahlakın gerektirdiklerine aykırı davranarak evlenmemesi gereken bir kadınla evlenen biri incestum suçunu işlemiş olur."

Roma'nın her döneminde alt ve üst soy arasındaki ilişki ensest olarak kabul edilmiştir. *Ius. Inst. 1.10.1*'de baba-kız, büyük baba-torun, ana-oğul... vs. şeklinde sayılmıştır.

Aralarında evlenme yasağı bulunan akrabalık, elbette aynı zamanda *incestum* suçu teşkil eden yakın akrabalıktan daha kapsamlıydı²¹. Akrabalık,

¹⁸ **PARIBENI, R.**, (ÇEV. ŞEMSETTİN TALİP), "Roma Hukukunda Aile Kurumu I", İÜHF (1935), C. 1, Sa. 1, s. 79-96, s. 95; **SCHEIDELL, W.**, "Monogamy and Polygyny" A Companion To Families In The Greek And Roman Worlds (Ed. By Beryl Rawson), s. 108-115, Oxford 2011, s. 111.

¹⁹ **KOSCHAKER, P./AYİTER, K.**, Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, Ankara 1983, s. 308.

²⁰ **GÜRTEK, K.**, Roma Hukuku'nda Crimen Kavramı, Ankara 2016, s. 120.

²¹ **EMİROĞLU, H.**, Ius Gentium – Kavimler Hukuku, İstanbul 2007, s. 81.

Roma'da her dönem bir evlilik engeli olmuştur, ancak engel teşkil eden akrabalık derecesi dönemlere göre değişkenlik göstermiştir²². Cumhuriyet'in ilk yıllarından İlk İmparatorluk Dönemi'ne dek yedinci dereceden *cognatio* akrabalığı bulunanlar arasında evliliğe izin verilmemişti²³. Bu da ikinci dereceden kuzenlere karşılık gelen bir durumdu.

İmparatorluk Dönemi'nde ise aralarında dördüncü dereceden daha yakın akrabalık ilişkisi bulunanların birbiriyle evlenmesi enses teşkil edeceği için yasaktı²⁴. Böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ikinci derece kuzenlik sınırı ilk derece kuzenliğe inmiş oldu.

Kız kardeşin kızı ve hatta torunuyla, hala ve teyzeyle evlenmek yasaktı. Evlenmeden doğan akrabalık türleri bakımından, kayınvalide, gelin, üvey anne ve üvey kız olmuş kadınlarla evlenilemezdi. Bunlarla yaşanan ilişki aynı zamanda *incestum* suçuna da sebebiyet verirdi²⁵. Yine evlat edinme durumunda evlat edinilenin yahut babasının karısı olmuş kadınla da evlenilemezdi²⁶.

D. 23.2.14 (Paulus libro 35 ad edictum): “(pr.) Adoptivus filius si emancipetur, eam quae patris adoptivi uxor fuit ducere non potest, quia novercae locum habet. 1. Item si quis filium adoptaverit, uxorem eiusdem quae nurus loco est ne quidem post emancipationem filii ducere poterit, quoniam aliquando nurus ei fuit. 2. Serviles quoque cognationes in hoc iure observandae sunt. Igitur suam matrem manumissus non ducet uxorem: tantundem iuris est et in sorore et sororis filia. Idem e contrario dicendum est, ut pater filiam non possit ducere, si ex servitute manumissi sint, etsi dubitetur patrem eum esse. Unde nec volgo quaesitam filiam pater naturalis potest uxorem ducere, quoniam in contrahendis matrimoniis naturale ius et pudor inspiciendus est: contra pudorem est autem filiam uxorem suam ducere. 3. Idem tamen, quod in servilibus cognationibus constitutum est, etiam in servilibus

²² WATSON, s. 10.

²³ GARDNER, *Women*, s. 35.

²⁴ Kimi imparatorlar bu yasağı daha gevşek kimileri ise oldukça katı uygulamış bu nedenle zaman içinde uygulamada değişiklikler olmuştur (GÜRTEN, s. 121).

²⁵ Bkz. D. 48.5.39 (38) (*Papinianus libro 36 quaestionum*).

²⁶ Bu engeller, nişanlanma için de geçerliydi. Hristiyanlıkla birlikte daha da geniş bir kapsamda çeşitlenmişti. Bunlar *Iustinianus Inst.* 1.10.6-12'de ayrıntılı sayılmıştır (DI MARZO, s. 164-165; İPEK, N., “Roma Hukukunda Hısımlık”, MÜHF-HAD, C. 21 Sa. 1 s. 167-203, s. 170).

adfinitatibus servandum est, veluti ut eam, quae in contubernio patris fuerit, quasi novercam non possim ducere, et contra eam, quae in contubernio filii fuerit, patrem quasi nurum non ducere: aequae nec matrem eius, quam quis in servitute uxorem habuit, quasi socrum. Cum enim cognatio servilis intellegitur, quare non et adfinitas intellegatur? Sed in re dubia certius et modestius est huiusmodi nuptiis abstinere. 4. Nunc videamus, quomodo noverca et privigna et socrus et nurus intellegantur, ut sciamus, quas non liceat ducere. Quidam novercam per se patris uxorem et nurum filii uxorem et privignam uxoris ex alio marito filiam intellegunt: sed quod ad hanc causam verius est nec avi uxorem nec proavi duci posse. Duas ergo vel plures novercas ducere non poterit: non mirum, nam et is qui adoptivus est nec naturalis patris nec adoptivi uxorem ducere potest: sed et si plures uxores pater habuerit, nullam earum ducere possum. Itaque socrus appellatione non tantum uxoris meae mater, sed et avia et proavia intellegitur, ut nullam earum ducere possim. Nurus quoque appellatione non tantum filii uxor, sed et nepotis et pronepotis continetur, licet quidam has pronurus appellant. Privigna quoque non solum ea mihi intellegitur quae uxoris meae filia est, sed et neptis et proneptis, ut nullam earum ducere possim. Item eius matrem, quam sponsam habui, non posse me uxorem ducere Augustus interpretatus est: fuisse enim eam socrum.”

D. 23.2.14 (Paulus libro 35 ad edictum): “ (pr.) Evlat edinilen bir oğlun hakimiyet altından çıktığı yerde, evlatlık babasının dul eşiyle evlenemez, çünkü üvey annenin pozisyonunu işgal eder. 1. Aynı kural kişinin bir oğul evlat edindiğinde de geçerlidir. Onun dul eşiyle evlenilemez, çünkü oğul hakimiyetten çıkarıldığında bile kadın, gelin pozisyonundadır. 2. Kölelerin kan bağı olan kişilerle ilişkileri de bu başlık altında dikkate alınmalıdır; bir köle azat edilse dahi annesiyle ve aynı şekilde kız kardeşi ve onun kızıyla da evlenemez. Öte yandan her ikisi de azat edilmiş olsa ve iddia edilen babalık şüpheli olsa dahi bir baba, kızıyla evlenemez. Bir erkeğin kendi kızıyla evlenmesi ahlaka aykırı olduğundan, doğal hukuk ve ahlak göz önünde bulundurulduğunda biyolojik babanın, evliliğinden doğmuş kızıyla evlenmesine imkân bulunmamaktadır.

3. Aynı kural kölelerin kan bağı göz önünde bulundurularak köle akrabalığı durumlarında da uygulanmalıdır. Örneğin, babamın fiili birliktelik (*concupinatus*) içinde yaşadığı bir kadınla evlenemem, çünkü bir dereceye kadar bir üvey annenin pozisyonunu; ve öte yandan, bir baba, oğlula birlikte yaşayan bir kadınla evlenemez, çünkü o, bir kayınbiraderin pozisyonunu işgal eder. Kimse köleliğinde birlikte yaşadığı bir kadının annesiyle de evlenemez, çünkü onun kayınvalidesi gibidir. Ve bir tür köle akrabalığı kabul edildiğinde, neden aynı kural uygulanmasın? Herhangi bir şüphe varsa, bu türden evliliklerden kaçınmak her zaman daha iyidir. 4. Şimdi kiminle evlenmenin yasadışı olduğunu anlayabilmemiz için üvey anne, üvey kız, kayınvalide ve gelin kavramlarına bakalım. Bazı otoriteler, üvey anne kavramından, babanın eşi, oğlun eşi olan gelin ve eşin eski kocasından olan üvey kız olduğunu anlarlar. Ne var ki burada, konuyla ilgili olarak, bir erkeğin büyükbabasının ya da büyük büyükannesinin eşiyle evlenemeyeceğini söylemek daha doğrudur, bu yüzden evlenemediği iki, hatta birkaç üvey annesi vardır. Bu konuda, merak uyandırmamak için (belirtmek gerek ki), evlat edinilen bir evlat, onun doğal veya evlatlık babasının dul eşiyle evlenemez. Babasının, önceki evlilikleri nedeniyle birkaç karısı (önceki ve şimdiki) olmuşsa hiçbirleriyle evlenemez. Bu nedenle "kayınvalide" terimi sadece eşimin annesi için değil, aynı zamanda büyükannesi ve büyükannesi için de geçerlidir ve ben onlarla da evlenemiyorum. "Gelin" terimi sadece oğlunun karısı için geçerli değildir, aynı zamanda torunun ve büyük torunun karısına da uygulanabilir, bazı yetkililer bunları kız torun olarak tanımlar. "Üvey kız" kavramından sadece karımın kızına değil, torununa ve büyük torununa da atıf yaptığı anlaşılıyor ve onların da hiçbirleriyle evlenemem. *Augustus*, nişanlı olduğum kadının annesiyle de evlenemeyeceğime karar verdi, çünkü o kayınvalidemin yerini işgal eder."

Kural, amca ve dayı ile yeğen, hala ve teyze ile yeğen arasındaki evliliğin yasaklanmış olmasıyken, İmparator *Claudius*'a erkek kardeşinin kızı *Agrippina* ile evlenmesine olanak sağlayan bir senato kararı (*senatus consultum*) çıkarılmıştır. Böylece M.S. 49'dan itibaren bu senato kararıyla

erkek kardeşin kızı ile evlenmeye yani amca-yeğen evliliğine hukuken imkan tanınmış oldu. Bu konudaki yasak neredeyse dört yüzyıl sonra tıpkı *incestum* gibi ölüm cezası öngörülerek yeniden getirildi²⁷.

Ayrıca *Iustinianus* Hukuku, manevi hısımlık nedeniyle vaftiz babanın vaftiz kızıyla evlenmesini yasaklamıştı²⁸.

Bunun dışında iki Roma vatandaşı için alt soy ve üst soy arasında olduğu gibi sonradan çözülmüş olsa dahi aralarında evlat edinme bağı bulunanlar (*adoptiva cognatio*) için evlenme hakkı (*conubium*) tanınmamıştı²⁹.

Iustinianus Inst. 1.10.1: “*et haec adeo ita sunt ut, quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio iungi, in tantum ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat: itaque eam quae tibi per adoptionem filia aut neptis esse coeperit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris.*”

Iustinianus Inst. 1.10.1: “O kadar ki evlat edinme münasebetiyle aralarında usul ve fûrûgluk bağı olanlar da birbirleriyle evlenemezler: Hatta evlat edinme bağı çözülsün bile, aynı hukuki mani baki kalır: dolayısıyla evlat edinme neticesinde kızın veya torunun olmuş olan kimse ile onu hakimiyetinden çıkardıktan sonra dahi evlenemezsin.”

B. EVLENME YAŞI

Roma hukuku, hukuki işlem ehliyeti bakımından vesayetin son bulması yaşını ergenliğe bağlamıştı. Ergenlik aynı zamanda evlilik için de ölçüttü. Klasik Hukuk Dönemi'nde *Sabinianus*'lar ergenliğin belirlenmesinde küçüğün vücudunun fiziki gelişiminin tamamlanıp tamamlanmadığına bakmak gerektiğini savunmuştur. *Proculianus*'lar ise erkeklerin *toga* denilen ergenlik giysisini giymesi ile ergenliğe girdiklerini görmenin olanaklı olduğunu³⁰, fakat kızlarda belirlemeye kalkışmanın mahremiyeti ihlal edici

²⁷ WATSON, s. 10; DI MARZO (ÇEV. ZİYA UMUR), s. 164; ayrıca bkz. Gaius Inst. 1.62.

²⁸ Bkz. Cod. 5.4.26.2. (*Imperator Iustinianus*).

²⁹ FRIER / MCGINN, s. 36.

³⁰ “On dört yaşında çocuk giysilerini çıkartır ve artık her genç erkeğin yapmaktan hoşlandığı şeyleri yapmaya hakkı vardır.” (ARIES, P. /DUBY, G., (ÇEV. TURHAN ILGAZ), Özel Hayatın Tarihi I, Roma İmparatorluğundan 1000 Yılına, İstanbul 2006, s. 34).

olduğunu belirterek ergenlik için belirli bir yaşın esas alınması gerektiği görüşünü savunmuş ve kızlarda on iki, erkeklerde ise on dört yaşını önermişlerdir. *Iustinianus* Dönemi'nde küçükler için evlenme yaşı yasal olarak kızlar için on iki, erkekler için on dört olarak belirlenmiştir.

Gaius Institutiones I.196: “Masculi autem cum puberes esse coeperint, tutela liberantur. puberem autem Sabinus quidem et Cassius ceterique nostri praeceptores eum esse putant, qui habitu corporis pubertatem ostendit, id est eum qui generare potest; sed in his qui pubescere non possunt, quales sunt spadones, eam aetatem esse spectandam, cuius aetatis puberes fiunt. sed diversae scholae auctores annis putant pubertatem aestimandam, id est eum puberem esse existimant, qui XIII annos explevi”

*Gaius Institutiones I.196: “Erkek, ergenliğe ulaştığında, vesayetten kurtulurlar. Sabinus, Cassius ve öğretmenlerimizin geri kalanı, bir erkeğin bunu fiziksel olarak gösterdiğinde ergenliğe eriştiğini, yani kendi kendini üretebildiğini düşünür. Ancak ergenlik geçiremeyen hadımlar (*spadones*) gibi bu kişiler için yetişkin oldukları yaşın kullanılması gerekir. Aksine, diğer (*Proculianus*) okulun yazarları ergenliğin yıllar içinde hesaba katılması gerektiğini düşünür; Yani, on dört yılını tamamlamış bir erkeğin ergenliğe eriştiğine karar verirler.”*

Iustinianus Inst.1.22.pr.: “Pupilli pupillaeque cum puberes esse coeperint, tutela liberantur. pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis aestimari volebant. nostra autem maiestas dignum esse castitate temporum nostrorum bene putavit, quod in feminis et antiquis impudicum esse visum est, id est inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere: et ideo sancta constitutione promulgata pubertatem in masculis post quartum decimum annum completum illico initium accipere disposuimus, antiquitatis normam in femininis personis bene positam suo ordine relinquentes, ut post duodecimum annum completum viripotentes esse credantur. 1. Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberes vel deportati: item si in servitutem pupillus redigatur, ut ingratus a patrono, vel ab hostibus fuerit captus.”

Iustinianus Inst.1.22.pr.: “Vesayet altında bulunan kız ve erkekler ergenlik yaşına gelmekle vesayetten çıkarlar. Eskiler, erkeklerde ergenliği, yalnız senelerle değil, aynı zamanda vücut olgunluğu ile takdir etmek istemişlerdi. Fakat biz, kızlar için, eskilerin bile onların mahremiyetine aykırı buldukları bir şeyin, yani vücut olgunluğunu muayene etmenin zamanımızın anlayışına göre, erkekler için de münasebetsiz olduğunu kabul ederek bunu erkeklerle de uygulamayı uygun gördük: Bu itibarla kutsal bir emirnameyle, erkekler için ergenliğin 14 yaşın tamamlanmasıyla derhal başladığını kabul ettik ve yasal düzenlemeye kavuşturduk. Eskilerin uygun bir şekilde koymuş oldukları, kızların on iki yaşın tamamlanmasıyla olgunlaştıkları kuralını değiştirmedik.”

Yukarıdaki metin, her ne kadar ilk bakışta kızlar için de on iki yaşın fiziksel olgunluk açısından asgari kadın yaşını tanımlamak üzere belirlendiğini düşündürse de, bu belirlemenin, aslında eskiden beri kabul gören geleneksel anlayışın bir teyidi olduğu söylenebilir³¹. Nitekim, farklı konulara ilişkin metinler içerisinde kız çocuklar için 12 yaştan sıklıkla söz edilmiş olması, bu saptamayı doğrular niteliktedir.

D. 23.2.4 (Pomponius libro tertio ad Sabinum): “*Minorem annis duodecim nuptam tunç legitimam uxorem fore, cum apud virum explesset duodecim annos.*”

D. 23.2.4 (Pomponius libro tertio ad Sabinum): “12 yaşından küçük bir kız evlendiğinde, kocasıyla birlikte yaşamaya devam etse de, bu yaşa ulaşana dek yasal bir eş olmayacaktır.”

Yukarıdaki metin, evlilik yaşının evliliğin var olması, hüküm ve sonuçlarını doğurması için kesin ve tartışmasız bir şart olduğunu; bununla birlikte, Romalıların yine de bu yaştan önce kızlarını, müstakbel eşlerinin evlerine gönderdiklerini de göstermektedir. Nitekim, özellikle varlıklı aileler arasında yapılan evliliklerde kızlar için öngörülen 12 yaş sınırının aşıldığına sıklıkla rastlanılmaktaydı³².

³¹ **DI MARZO (ÇEV. ZİYA UMUR)**, s. 166; **GÜNEŞ CEYLAN, S.**, Roma Hukukunda Evlenme (Matrimonium), Ankara 2008, s. 68-70.

³² **FRIER-MACGINN**, s. 28.

D. 27.6.11.3 (Ulpianus libro 35 ad edictum): “Iulianus libro vicesimo primo digestorum tractat, in patrem debeat dari haec actio, qui filiam minorem duodecim annis nuptum dedit. et magis probat patri ignoscendum esse, qui filiam suam maturius in familiam sponsi perducere voluit: affectu enim propensiore magis quam dolo malo id videri fecisse.”

D. 27.6.11.3 (Ulpianus libro 35 ad edictum): “Digesta’nın yirmi birinci kitabında Iulianus, on iki yaşından küçük olan kızını, evlilik evine gönderen bir babanın bu eylemini tartışıyor. Ağırlıklı görüş, babanın, kızını kocasının ailesine bir an evvel tanıtmak istemesinin bir mazeret olarak kabul edilebileceği yönündedir. Çünkü babanın bu davranışı kötülükten ziyade büyük bir sevgiyi gösteriyor.”

Eşler arası yapılan bağışların geçersizliğinin tartışıldığı bir *Digesta* metninde evlenme yaşının altında bulunan bir kızın “evlendirildiği”, bir başka deyişle bu amaçla kocasının evine götürüldüğü ve kızın onunla yaşamaya başladığı anlatılıyor. Bu durumda evliliğin kesin olarak geçersiz olduğunun açık olduğu; ancak kızın hukuki durumunun ne olduğunun tartışmalı olduğu söyleniyor. *Iulianus* bunu bir nişan olarak değerlendirirken, *Papinianus*, *Labeo* ve *Ulpianus* nişan için gerekli işlem yapılmadığından kızın nişanlı sayılamayacağını söylüyor³³.

C. PATER FAMILIAS'IN RIZASI

Aile babasının (*pater familias*'ın) onayı, geçerli bir evliliğin bir diğer olmazsa olmaz şartıydı³⁴.

D. 23.2.2 (Paulus libro trigesimo quinto ad edictum): “Nuptiae consistere non possunt nisi consentiant omnes, id est qui coeunt quorumque in potestate sunt.”

D. 23.2.2 (Paulus libro trigesimo quinto ad edictum): “Bir evlenme herkes kabul etmedikçe, yani (her ikisi) evlenenler ve onlar üzerinde egemenlik sahibi olanlar, geçerli değildir.”

Aile babası, sadece çocuklarının değil, torunlarının üzerinde de egemenlik hakkına sahip olduğu için, onların evlenmesinde de izni

³³ Bkz. D. 24.1.32.27 (*Ulpianus libro 33 ad Sabinum*).

³⁴ RADO BASMAN, T., “Eski Roma Hukukunda Bazı Evlenme Şekilleri”, İÜHFİM (1942), C. 8, Sa. 3-4, s. 530-544, s. 532; FRIER / MCGINN, s. 215.

gerekmekteydi. Ek olarak, kendi babalarının rızalarının aranıp aranmadığı sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, erkek torunların evliliğinde hem *pater familias*'ın hem de babanın; kız torun da ise sadece *pater familias*'ın rızası yeterli görülmüştür.

D. 23.2.3 (Paulus libro primo ad Sabinum): “Si nepotem ex filio et neptem ex altero filio in potestate habeam, nuptias inter eos me solo auctore contrahi posse Pomponius scribit et verum est.”

D. 23.2.3 (Paulus libro primo ad Sabinum): “Oğullarımın birinden bir erkek torunum ve diğerinden bir kız torunum varsa bunlar benim kontrolüm altındadır. Pomponius, bunların evlilik anlaşmalarının kurulması için benim onayımın yeterli olduğunu söyler ki bu doğrudur.”

D. 23.2.16.1 (Paulus libro trigesimo quinto ad edictum): “Nepote uxorem ducente et filius consentire debet: neptis vero si nubat, voluntas et auctoritas avi sufficet.”

D. 23.2.16.1 (Paulus libro trigesimo quinto ad edictum): “Bir erkek torun evleneceği zaman, babasının da rızası olması gerekir; ama evlenecek olan kız torunsa büyükbabanın rızası ve yetkisi yeterli olacaktır.”

Pater familias'ın akıl hastası olması durumunda, kız evlâdın evlenmesine babanın itiraz etmemesinin yeterli olduğu düşünülerek, babanın müdahalesi olmadan evliliğin kurulması kabul edilmişti³⁵. Ancak, erkek evlâdın evlenmesinde akıl hastası olan *pater familias*'ın ölümünden sonra hâkimiyet sahibi olacak olan babanın rızasının alınması gerekmektedir.

D. 23.2.9 pr. (Ulpianus vincensimo sexto ad Sabinum): “Si nepos uxorem velit ducere avo furente, omnimodo patris auctoritas erit necessaria: sed si pater furit, avus sapiat, sufficit avi voluntas.”

D. 23.2.9 pr. (Ulpianus vincensimo sexto ad Sabinum): “Eğer torun evlenmeyi isterse ve dedesi akıl hastasıysa, babasının rızası kesinlikle gerekli olacaktır, fakat eğer babası akıl hastasıysa, dedesi sağlıklıysa, dedenin rızası yeterli olur.”³⁶

³⁵ GARDNER, J. F., *Being A Roman Citizen*, London and New York 1993, s. 174; ayrıca bkz. D. 1.6.8.pr. (*Ulpianus libro 26 ad Sabinum*).

³⁶ GÜNEŞ CEYLAN, *Evlenme*, s. 77; ilgili diğer metinler için bkz. D. 23.2.16.1 (*Paulus libro 35 ad edictum*); D. 23.2.3 (*Paulus libro primo ad Sabinum*).

Iustinianus pater familias'ın akıl hastası olması durumunda kız çocuklar için babanın bu evliliğe itiraz etmemesi, erkek çocuklarda ise evliliğe açık rızasının bulunması şartı aranmaksızın bütün kız ve erkek çocukların evlenebileceklerini düzenledi³⁷.

Iustinianus Inst. 1.10: “Unde quesitum est, an furiosi filia nubere aut furiosi filius uxorem ducere possit? Cumque super filiovariabatur, nostra processit decisio, qua permissum est ad exemplum filia furiosi filium quaque posse et sine patris interventu matrimonium sibi copulare secundum datum ex constitutione modum.”

Iustinianus Inst. 1.10: “Bundan şu mesele ortaya çıkmaktadır: Akıl hastasının kız veya erkek çocuğu evlenebilir mi? Erkek çocuk üzerinde fikirler bölünmüş olduğundan, aldığımız bir kararla, akıl hastasının kızı gibi, akıl hastasının oğlunun da emirnamemizde gösterdiğimiz şekle uyarak, babasının rızasına muhtaç olmadan evlenebilmesine müsaade ettik.”

Aile babasının evliliğe dair rızasının alınmadığı bir başka durum ise Klasik Hukuk Dönemi'nde karşımıza çıkmaktadır. Baba eğer savaşta esir düşmüşse aile evladı babanın rızasını almaksızın evlenebilirdi. Nitekim, *Tryphoninus*'a ait *D. 49.15.1.*'de egemenlik hakkı sahibinin savaşta tutsak düştüğü bir sırada, ondan izin almadan evlenen ve çocuk sahibi olan aile evladının evliliğinin geçerli olacağı; bu evlilikten doğan çocuklar üzerinde aile babasının egemenliğinin devam edeceği ve bu çocukların aile babasının mirasçısı olacağı belirtilmektedir³⁸. *Iustinianus* Dönemi'nde bu durum, babanın esaretinin üzerinden üç yıl geçmesi şartına bağlanmıştır³⁹.

D. AKIL HASTALIĞI

Akıl hastalığı evlenmenin diğer bir engelini oluşturmaktadır. Ancak evlendikten sonra ortaya çıkmış ise evliliğin iptaline yol açmazdı⁴⁰.

³⁷ DI MARZO (ÇEV. ZİYA UMUR), s. 167.

³⁸ SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, Ö., “Klasik Dönem Hukukçularında bir ‘Açık Değer’ olarak Utilitas Publica”, Prof. Dr. Bilge Öztan’a Armağan, Ankara 2008, s. 369-389, s. 386.

³⁹ GÜNEŞ CEYLAN, *Evlenme*, s. 78.

⁴⁰ SOMER, P., “Dar Anlamda Roma Aile Hukukunun Esasları”, Maltepe ÜHFD (2002), S. 2, s. 155-180, s. 159.

Hukukumuzda da yaş küçüklüğünün yanında akıl hastalığı, akıl zayıflığı, sarhoşluk ve benzer diğer hallerde ayırt etme gücünden yoksun olanların evlenmesi mümkün değildir. Bu kişiler tam ehliyetsiz olduklarından herhangi bir hukuki işlem yapamamaktadırlar.

D. 23.2.16.2 (Paulus libro 35 ad edictum): “Furor contrahi matrimonium non sinit, quia consensu opus est, sed recte contractum non impedit.”

D. 23.2.16.2 (Paulus libro 35 ad edictum): “Akıl hastalığı evliliği önler, çünkü rıza gereklidir. Ancak sonradan ortaya çıkması evliliği ortadan kaldırmaz.”

E. MONOGAMİ ŞARTI

Hâlihazırda evli olanların yeniden evlenemeyeceği, yalnızca monogamik evliliğin tanınıyor olması, Roma'nın her döneminde geçerli olan bir kabuldü. Bunu aşağıdaki metinlerde hem *Gaius*'un sözlerinden hem de *Codex* metninden rahatlıkla çıkarabilmekteyiz.

Gaius Inst. 1.63: “...neque eadem duobus nupta esse potest neque idem duas uxores habere.”

Gaius Inst. 1.63: “...aynı kadın iki kişiyle evli olamadığına göre, aynı erkeğin de iki karısı olamaz.”

Cod. 5.5.2 (Imperatores Diocletianus, Maximianus): “Neminem, qui sub ditione sit romani nominis, binas uxores habere posse vulgo patet, cum et in edicto praetoris huiusmodi viri infamia notati sint. Quam rem competens iudex inultam esse non patietur.”

Cod. 5.5.2 (Imperatores Diocletianus, Maximianus): “Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşayan hiç kimsenin aynı anda iki eş alamaması bir itibar meselesidir. Çünkü bunu yapan kişiler, praetor edictumu'yla şerefsiz olarak damgalanırlar. Ve yetkin bir yargıç bu türden bir suçü cezalandırmaktan çekinmeyecektir.”

Bir evlilik şartı olarak ele aldığımız tek eşlilik, aynı zamanda aksinin kınandığı, kimi zaman cezalandırıldığı, Roma toplumunun temeli olan aile anlayışının olmazsa olmazıydı. Çünkü evliliğin kurulması için gerekli olan evlenme iradesinin (*affectio maritalis*) kendisinin yalnız evliliğe değil, monogamik evliliğe ve bu evlilikten doğacak olan evlatları iyi bir aile hayatı içinde yetiştirmeye yönelik; yani evlilik yönünde dürüst bir irade olarak anlaşılması gerektiği bilinmektedir⁴¹.

TMK 125. madde hükmü bu duruma işaret ederken kanunun ayırt etme gücünü tanımlama biçimini madde 13'te görmekteyiz.

⁴¹ SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu*, s. 10.

Cod. 9.9.18 (Imperatores Valerianus, Gallienus): “Eum qui duas simul habuit uxores sine dubitatione comitatur infamia. In ea namque re non iuris effectus, quo cives nostri matrimonia contrahere plura prohibentur, sed animi destinatio cogitatur...”

Cod. 9.9.18 (Imperatores Valerianus, Gallienus): “Şüphesiz ki iki karısı olan bir erkek infamia ile damgalanır. Bu durumda yasanın, vatandaşlarımızın sadece birden fazla evlilik yapmasını değil, buna yönelik zihinsel niyetlerini de yasakladığını düşünüyoruz...”

Metnin devamında, bir ilde başka bir eşi varken, evli değilmiş gibi davranıp başka bir ilde yeniden evlenen kişinin zina ile suçlanacağı anlatılmaktadır. Burada suç olan tek başına birden çok evlilik yapmak değildir. Birden fazla evlilik *praetor infamia*'sına sebep olsa da suç değildir; ancak gerçek durumu bilmeyen kendini yasal eş zanneden ikinci eşle yaşanan birliktelik, zina suçuna sebebiyet vermektedir⁴².

Roma da, ikinci evlilik gerçekleştiğinde, ilk eşle olan evliliğin feshi yönünde bir irade beyanında bulunmuş olurdu. Eğer bu yönde bir beyanın bulunmadığı anlaşılırsa ikinci evlilik, evlilik niteliğinde olmayıp zina suçuna konu oluştururdu. Ayrıca Postklasik Dönem'e dek *praetor*, bu kişilerin şerefsizliğine hükmederdi. *Praetor*'un bu hükmünde ilk evliliğin korunmasına yönelik bir düşünce yokken Postklasik Dönem'de ailenin korunması ve evliliğin mümkün olduğunca sürdürülmesi düşüncesiyle (muhtemelen Hristiyanlık etkisiyle) ikinci evlilik bir suç halini almıştı⁴³.

F. HADİM EDİLMİŞ OLMAMA ŞARTI

Romalıların evlilikten temel beklentisi, bu evlilikten doğacak nesebi sahii çocuklara sahip olunması ve onların bir Romalıya yakışır erdemlerle yetiştirilerek soyun, dinin, kültürün devamının sağlanması; iyi aile babaları, devlet adamları ve *mater familias*'lar olarak yetiştirilmesidir⁴⁴.

Bununla birlikte, hadım edilmiş olanların evlenemeyeceğini, evlenmenin temel amacının Roma ailesini ve dinini devam ettirecek çocuklar yetiştirmek olmasıyla açıklamak mümkün değildir. Doğuştan üreme yeteneği olmayanlar ve hadım edilmiş olanlar arasında hukuk düzeninin ayrımı

⁴² FRIER / MCGINN, s. 37.

⁴³ DI MARZO (ÇEV. ZİYA UMUR), s. 158.

⁴⁴ Krş. SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu*, s. 8.

yapması, hadım edilmiş olmaktan kaynaklanan evlenme engelini temelinde farklı bir düşüncenin yattığını göstermektedir⁴⁵.

D. 23.3.39.1 (Ulpianus libro trigesimo tertio ad edictum): "Si spadoni mulier nupserit, distinguendum arbitror, castratus fuerit necne, ut in castrato dicas dotem non esse; in eo qui castratus non est, quia est matrimonium, et dos et dotis actio est."

D. 23.3.39.1 (Ulpianus libro trigesimo tertio ad edictum): "Bir kadın bir hadımla evlenmişse hadım edilip edilmemiş olmasıyla ilgili bir ayırım yapılması gerektiğini düşünüyorum. Eğer adam hadım edilmişse çeyizin olamayacağını kabul edin; ancak hadım edilmemişse (kendiliğinden üreme kabiliyetinden yoksunsa) ortada bir evlilik bulunduğundan çeyiz ve çeyiz için bir dava imkanı da vardır."

Yukarıdaki metinde çeyiz davası hakkının bulunup bulunmayacağı tartışırken hadım bir erkeğin evliliğinin mümkün olup olmayacağına da işaret edilmiştir. *Ulpianus*'un burada yaptığı ayırım dikkat çekicidir. Hadım edilmiş olmamakla birlikte kendi doğası sebebiyle çocuk sahibi olma kabiliyetinden yoksun olan kimsenin evlenebileceğini belirtiyor. *Ulpianus* D. 28.2.6.pr.-1'da da miras konusunu tartışırken de bu ayrımı kullanıyor.

D. 28.2.6.pr.-1 (Ulpianus libro tertio ad Sabinum : "(pr.) Sed est quaesitum, an is, qui generare facile non possit, postumum heredem facere possit, et scribit Cassius et Iavolenus posse: nam et uxorem ducere et adoptare potest. spadonem quoque posse postumum heredem scribere et Labeo et Cassius scribunt: quoniam nec aetas nec sterilitas ei rei impedimento est. (1) Sed si castratus sit, Iulianus Proculi opinionem secutus non putat postumum heredem posse instituere, quo iure utimur."

D. 28.2.6.pr.-1 (Ulpianus libro tertio ad Sabinum): "(pr.) Üreme gücüne sahip olmayan birinin, bir mirasçı tayin edip edemeyeceği sorulur. Cassius ve Iavolenus, bunu yapabileceğini söylüyor; çünkü evlenebilir ve evlat edinir. Labeo ve Cassius, geçici olarak üreme yeteneğinden yoksun kalmış olan birinin de bir mirasçı tayin edebileceğini belirtmektedir; çünkü bu duruma ne yaş ne de kısırlık engel teşkil eder. (1). Bununla birlikte,

⁴⁵ FRIER / MCGINN, s. 29.

söz konusu kişinin hadım edildiği yerde, *Proculus*'un görüşünü izleyen *Julianus*, bir mirasçı atayabileceğini düşünmez. Bu benimsenen uygulamadır..."

Iustinianus, Inst. 1.11.9: "Sed et illud utriusque adoptionis commune est, quod et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt, castrati autem non possunt."

Iustinianus, Inst. 1.11.9: "Doğal olarak üreme kabiliyetinden yoksun kişilere evlat edinmenin her iki şekli için de izin verilirken hadım edilen kişilerin buna izni yoktur."

Bu metinlerin bize yardımcı olduğu nokta şudur; kişi eğer hadım edilmişse, bir cezaya çarptırılmıştır ve bu cezanın zaten kendisi üreme kabiliyetinden yoksun bırakmadır⁴⁶. Zira üreme kabiliyetinden yoksun bırakma, kişinin soyunu devam ettirme imkanını ortadan kaldırma niyetine dayanır. Dolayısıyla bu ceza, kişinin evlenme, mirasçı atama, evlat edinme gibi haklarına da sirayet edecek ve doğal yoldan olamasa da evlat edinme gibi hukukî bir yoldan da soyunun devamına izin vermeyecektir.

II. EVLENMENİN NİSBİ ENGELLERİ

Bir kimseyi bütünüyle evlenme ehliyetinden yoksun kılmayan ancak belirli kişilerle evlenmekten men eden nisbi evlenme engelleri ise şu şekildedir: Sınıf ve derece farkı, zina, askerlik, matem (*luctus*) süresi⁴⁷, mevki ve görev dolayısıyla getirilen engeller⁴⁸.

⁴⁶ Evlenme engeli olarak ayrı bir başlık altında ele almadığımız diğer bir engel, bir kimsenin kaçırıldığı kızla evlenmesinin yasaklanmış olmasıdır. Bu kimse için getirilen engel de benzer şekilde cezalandırma amacıyla getirilmiş bir evlenme engelidir [HONIG, R., (ÇEV. ŞEMSETTİN TALİP) Roma Hukuku Dersleri, İstanbul 1938, s. 79; DI MARZO, (ÇEV. ZİYA UMUR), s. 170; GÜRTEK, s. 125].

Bu yasağın gerekçesini, ahlaka aykırılıkla açıklayan imparator emirnamesi dikkat çekicidir:

Cod. 9.13.1.2 (Imperator Iustinianus): "quoniam nullo modo nullo tempore datur a nostra serenitate licentia eis consentire, qui hostili more in nostra republica matrimonium student sibi coniungere."

Cod. 9.13.1.2 (Imperator Iustinianus): "Çünkü devletimiz içinde hiçbir zaman, ahlaka aykırı olarak evlenmek isteyenlere müsaade etmiyoruz."

⁴⁷ Kocanın ölümünden sonra matem olarak belirlenen 10 ay, en fazla bir sene içerisinde kadının evlenememesidir [UMUR, *Lügat*, s. 13; ayrıca bkz. D. 3.2.11 pr. (*Ulpianus libro sexto ad edictum*)].

⁴⁸ SOMER, s. 169.

Hukukumuzda kesin olmayan evlenme engelleri; kadın için bekleme süresi ve bulaşıcı hastalıklar olarak belirlenmiştir. Bu engellere karşın evlenilmişse evlilik butlanı gerektirmeyerek geçerli sayılmıştır.

Aşağıda ayrıntılı incelediğimiz bu tip evlenme engellerinin varlığı, evlendikten sonra fark edilirse evlilik geçersiz sayılmaz, devam ederdi. Öte yandan bu engeller evlenme sonrası ortadan kalkabilirdi. Bu durumda evlilik geçmişi kapsamayacak şekilde geçerli olurdu. Bu nedenle nisbî evlenme engeli ortadan kalkmadan önce doğmuş olan çocuğun nesebi sahih kabul edilmezdi, ancak bazen kadının iyi niyetli olması halinde durumun imparator emri ile düzeltildiği görülürdü⁴⁹.

A. SINIF VE DERECE FARKINA DAYANAN EVLENME ENGELLERİ

Roma'da belirli sınıflara ve mesleklere sahip kimselerin hak ehliyetlerinin pek çok açıdan sınırlandırıldığını bilmekteyiz. Evlilik de, *senatus* üyeliği, *magistra*'lıklar gibi kimi gruplar bakımından bu sınırlandırmaların konusu olmuştur⁵⁰.

Augustus Dönemi'nde evlilik, kendisi tarafından dönemin sosyo-politik amaçlarını gerçekleştirmek üzere yeniden düzenlenmiştir. İmparator *Augustus*'un Roma ahlak anlayışını, aile birliğini ve dolayısıyla toplumsal yaşamını kuvvetlendirmeyi amaçlayan üç temel kanunu vardır. Bunlar; bekârlığı ve çocuk sahibi olmamayı cezalandırarak evlilik hakkında düzenlemeler yapan M.Ö. 18 yılında çıkarılan *Lex Iulia De Maritandis Ordinibus*, cinsel suçları kamu suçu haline getirerek yargılama yetkisini aile mahkemelerinin elinden alan *Lex Iulia De Adulteriis Coercendis* ve *Lex Iulia De Maritandis Ordinibus* hükümlerinin bir kısmını değiştirerek yeniden düzenleyen M.S. 9 yılında çıkarılmış olan *Lex Papia Poppaea*'dır. Klasik Hukuk Dönemi'nde ikisi birlikte *Lex Iulia et Papia* olarak adlandırılmış, sınıf ve derece farkın dayanan evlenme engelleri bakımından oldukça kapsamlı düzenlemeler getirilmiştir⁵¹.

Lex Iulia de Maritandis Ordinibus ile özgür doğmuş olan bütün Roma vatandaşları bakımından, fahişelerle, genelevde çalışan kadınlarla ve zina suçunu işlerken yakalanmış olan kadınlarla evlenme yasaklanmıştı. Bu genel yasağın yanında özellikle senatörlerin ve onların üç nesil kadın ve erkek alt soylarının (torununun çocuğuna kadar) azatlılarla, tiyatro sanatçılarıyla ve de onların kızlarıyla evlenmeleri yasaklanmıştı⁵².

⁴⁹ BERKİ, B., Roma Hukuku, Ankara 1949, s. 160.

⁵⁰ UMUR, Z., Roma Hukuku, Tarihi Girişi-Kaynaklar-Umumi Mevhumlar Hakların Himayesi, İstanbul 1982, s. 409.

⁵¹ RAWSON, "The Roman Family" The Family in Ancient Rome: New Perspectives (ed. By Beryl Rawson), Great Britain 1986, s. 1-57, s. 9; TAMER, D., Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coercendis, İstanbul 2007, s. 18.

⁵² GARDNER, *Women*, s. 32.

M.S. 9 yılında çıkarılmış olan *Lex Papia Poppaea* ile *Lex Iulia de Maritandis Ordinibus* hükümleri değiştirilmiş; sayılan kişilerle evlilik engeli *senatus* üyesinin sadece kendisiyle sınırlandırılmış; alt soyları bakımından engel ortadan kaldırılmıştı. Bu kanunun senatörlerle ilgili yasağı, *Iustinianus* Dönemi'ne değin devam etmiş, *Iustinianus* bu konudaki evlenme engelini tamamen ortadan kaldırmıştır⁵³.

Cod. 5.5.7 (Imperatores Valentinianus, Marcianus):
“*Humilem vel abiectam feminam minime eam iudicamus intellegi, quae, licet pauper, ab ingenius tamen parentibus nata sit. Unde licere statuimus senatoribus et quibuscumque amplissimis dignitatibus praeditis, ex ingenuis natas quamvis pauperes in matrimonium sibi adsciscere, nullam que inter ingenuas ex divitiis et opulentiore fortuna esse distantiam. Humiles vero abiectasque personas eas tantummodo mulieres esse censemus: ancillam ancillae filiam, libertam, libertae filiam, scaenicam vel scaenicae filiam, tabernariam vel tabernarii vel leonis aut harenarii filiam, aut eam quae mercimoniis publice praefuit: ideoque huiusmodi inhibuisse nuptias senatoribus harum feminarum, quas nunc enumeravimus.*”

Cod. 5.5.7 (Imperatores Valentinianus, Marcianus):
“Aşağı sınıftan ya da sefil bir kadının, fakir ama özgür ana babadan doğan kadından farkı vardır. Bu yüzden biz, senatörlerin ve yüksek rütbeli kişilerin doğuştan hür ebeveynleri olan kadınlarla, fakir olsalar bile, evlenebileceklerine karar verdik. Buna göre doğuştan hür olmak kaydıyla, fakir bir kadınla zengin bir kadın arasında, ikincisinin geniş bir malvarlığı bulunması dışında bir fark bulunmamaktadır. Aşağı sınıflardan kast edilen, köleler ve onların kızları, azat edilmiş kadınlar ve onların kızları, aktrisler ve onların kızları, taverna ve genelev sahiplerinin kızları, gladyatörlerin kızları ve vücutlarını ticaret malzemesi yapan kadınlardır. Bu yüzden bize göre senatörlerin bu sayılan gruplardaki kadınlarla evlenmeleri yasaktır.”

İmparator *Constantinus* tarafından çıkarılan bir emirname gereğince senatörler, *perfectissimi*, eyaletlerde *duoviri*⁵⁴ ve dinî heyetlerin üyeleri gibi

⁵³ EMİROĞLU, *Kadının Durumu*, s. 77.

⁵⁴ “İmparatorluğun çeşitli yerlerinde bulunan iki adedinde küçük mıntka magistraları. Çeşitli işlere bakarlardı.” UMUR, “Lügat”, s. 62.

devletin önde gelenleri, evlenmelerinin yasak olduğu kadınlardan doğan çocuklarını, meşru çocuk konumuna sokarlarsa, *infamia* ile damgalanırlardı⁵⁵.

Cod. 5.27.1 (Imperator Constantinus): “Senatores seu perfectissimos, vel quos in civitatibus duumviralitas vel sacerdotii, id est phoenicarchiae vel syriarchiae, ornamenta condecorant, placet maculam subire infamiae et alienos a romanis legibus fieri, si ex ancilla vel ancillae filia vel liberta vel libertae filia vel scaenica vel scaenicae filia vel ex tabernaria vel ex tabernarii filia vel humili vel abiecta vel lenonis aut harenarii filia vel quae mercimoniis publicis praefuit susceptos filios in numero legitimorum habere voluerint aut proprio iudicio aut nostri praerogativa rescripti: ita ut, quidquid talibus liberis pater donaverit, sive illos legitimos seu naturales dixerit, totum retractum legitimae suboli reddatur aut fratri aut sorori aut patri aut matri. Sed et uxori tali quodcumque datum quolibet genere fuerit vel emptione collatum, etiam hoc retractum reddi praecipimus: ipsas etiam, quarum venenis inficiuntur animi perditorum, si quid quaeritur vel commendatum dicitur, quod his reddendum est quibus iussimus aut fisco nostro, tormentis subici iubemus.”

Cod. 5.27.1 (Imperator Constantinus): “Senatörler, perfectissimi, eyaletlerde duumviri makamına getirilmiş olanlar, dini heyetlerin üyeleri, kadın köleden ya da kadın kölenin kızından, azat edilmiş kadından ya da azat edilmiş kadının kızından, aktristen ya da aktrisin kızından, taverna sahibinin kızından, sosyal statüsü aşağıda olan birinin kızından, genelev sahibinin veya gladyatörün kızından ya da vücudunu satan kadından doğan çocuklarını, meşru çocuklar arasına sokmaya rıza gösterirlerse, şerefsizlikle lekelenip, Roma hukukunun korumasından yoksun bırakılırlar. Babalarınca böyle çocuklara meşru ya da gayrimeşru olduklarının açıklanması fark etmeksizin, herhangi bir şey verilmişse, söz konusu malların onlardan alınıp, babanın yasal çocuklarına ya da erkek veya kız kardeşlerine, annesine veya babasına verilmesi gerekir. Evlenmelerinin yasak olduğu kadınlara, senatörler, perfectissimi, eyaletlerde duumviri makamına getirilmiş

⁵⁵ TÜRKOĞLU ÖZDEMİR, “Infamia”, s. 220

olanlar, dinî heyetlerin üyeleri, herhangi bir şey başılamış ya da satmışlarsa, bunların kadınlardan alınıp, yasal olarak sahibi olmaya hakkı olanlara verilmesini emrediyoruz.”

Yukarıda yer verilen İmparator Constantinus’a ait bu emirname, İmparator Iustinianus zamanında ortadan kaldırılmıştır.

Tiyatro aktörleri ve kendilerini sergilemek amacıyla sahneye çıkıp gösteri yapanların bu uğraşları başlarda “onursuz meslekler”den sayılarak *praetor infamia*’sına dâhil ediliyordu.

D. 3.2.2.5 (Ulpianus libro sexto ad edictum): “Ait praetor: ‘Qui in scaenam prodierit, infamis est.’”

D. 3.2.2.5 (Ulpianus libro sexto ad edictum): “Praetor: ‘Sahnedeki görünen kişi rezildir’ diyor.”

Ancak ilerleyen süreçte Roma’da aktörlüğe duyulan ilgi ve bu mesleği yapmak isteyenlerin sayısının artması, uygulamada esnemeye sebep olmuş ve *infamia*’ya sebebiyet veren onursuz meslekler arasında görülmemeye başlanmıştır⁵⁶. Bunun aile hukukuna etkisi ise evlenme engeli olmaktan çıkması biçiminde olmuştur.

Nitekim, *Augustus* Dönemi’ne kadar özgür Roma vatandaşlarının azatlılarla ve tiyatro sanatçılarıyla evlenmeleri yasaktı. M.Ö. 18 yılında çıkarılan *Lex Iulia de Maritandis Ordinibus* ile azatlılar ve tiyatro aktörlerinin çocuklarıyla özgür kişiler arasındaki evlilik yasağı kaldırıldı.

D. 23.2.44 (Paulus libro primo ad legem Iuliam et Papiam): “Si postea ingenuae uxoris pater materve artem ludicram facere coeperit, iniquissimum est dimittere eam debere, cum nuptiae honeste contractae sint et fortasse iam liberi procreati sint.”

D. 23.2.44.6 (Paulus libro primo ad legem Iuliam et Papiam): “Bir senatörle evlendikten sonra özgür bir eşin babası yahut annesi, sahne üzerinde bir kariyer yürütmeye başlarsa evlilik sözleşmesi onurlu bir şekilde kurulmuş olduğu ve belki de çocuklar doğmuş olduğundan kadının kocası tarafından reddedilmesi haksızlık olur.”

Azatlı bir kimsenin kayınpederi senato üyesi seçilirse bu durum evliliğin devamına engel olurdu. *Iustinianus* bunu da ortadan kaldırmış hatta

⁵⁶ TÜRKOĞLU ÖZDEMİR, G., Roma Hukukunda Infamia (Şerefsizlik), Ankara 2008, s. 155; EVANS GRUBBS, J., Women and the Law in The Roman Empire: A sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood, London and New York 2002, s. 149.

karısının babası yahut ailesi tiyatro sanatıyla ilgilense dahi senato üyesinin boşanmasını zorunlu kılmamıştır meğerki evli kadın bizzat kendini “başkalarını eğlendirme sanatı”na vermemiş olsun⁵⁷.

B. GÖREV VE MEVKİDEN İLERİ GELEN SEBEPLERE DAYANAN EVLENME ENGELLERİ

Mevki ve görev dolayısıyla engellenenlere, vasinin vesayeti altında bulunan kızla evlenmesinin yahut kızını kendi altsoyuyla evlendirmesinin yasak olması örneği verilebilir.

D. 23.1.15 (Modestinus libro singulari de enucleatis casibus): “Tutor factam pupillam suam nec ipse uxorem ducere nec filio suo in matrimonio adiungere potest. Scias tamen, quod de nuptiis tractamus, et ad sponsalia pertinere.”⁵⁸

D. 23.1.15 (Modestinus libro singulari de enucleatis casibus): “ Bir vasi (tutor), hakimiyeti altındaki kadınla (pupilla) evlenemeyeceği gibi onu kendi oğluyla da evlendiremez. Dahası, evlilikle ilgili olarak tartıştığımız şeyin nişan ile ilgili olduğunu da bilmelisiniz.”

Bu yasak aynı şekilde *curator* için de geçerliydi. *Curator*, hakimiyeti altındaki küçükle, küçük 26 yaşına gelmeden önce evlenemez, yahut onu kendi alt soyuyla evlendiremezdi. Yasağa riayet etmeyen *tutor* ya da *curator*, şerefsizlikle damgalanmaktaydı⁵⁹.

Ayrıca bir eyaletin *magistra*'sının, o eyaletten olan yahut ikametgâhının o eyalette bulunduğu bir kadınla evlenemeyeceği de bu duruma bir başka örnektir. Ancak *magistra*'nın görev süresi dolduktan sonra tarafların iradelerinde bir değişiklik meydana gelmemişse geçerli bir evlilik kurulması mümkündür⁶⁰.

D. 23.2.63 (Papinianus libro primo definitionum): “Praefectus cohortis vel equitum aut tribunus contra interdictum eius provinciae duxit uxorem, in qua officium gerebat: matrimonium non erit: quae species

⁵⁷ DI MARZO, (ÇEV. ZİYA UMUR), s. 174.

⁵⁸ Metnin İngilizce çevirisi için bkz. EVANS GRUBBS, *Sourcebook*, s. 156; Benzer metinler için bkz. D. 23.2.59 (*Paulus libro singulari de adsignatione libertorum*), D. 23.2.64 (*Callistratus libro secundo quaestionum*)

⁵⁹ Bkz. D. 23.2.66 (*Paulus libro secundo sententiarum*); D.48.5.7 (*Marcianus libro decimo institutionum*).

⁶⁰ DI MARZO, (ÇEV. ZİYA UMUR), s. 169; ayrıca bkz. Cod. 5.4.6. (*Imperator Gordianus*); D. 23.2.65.1 (*Paulus libro septimo responsorum*).

*pupillae comparanda est, cum ratio potentatus nuptias prohibuerit.*⁶¹”

D. 23.2.63 (*Papinianus libro primo definitionum*):
“Eyalet memurları görev yaptıkları yerde yaşayan bir kadınla evlenirse, bu yasalarca yasaklanmışsa, evlilik geçersiz sayılır. Bu dava, uygulanan otorite nedeniyle evliliğin yasaklandığı vesayet ilişkisine benzer.”

Ancak vesayet ilişkisindeki yasağın uygulanışından farklı olarak görevi sürerken evlenmesinin yasak olmasına rağmen bu kişilerin nişanlanması yasaklanmamıştır. Hatta öyle ki, erkeğin görevinin bitiminde kadın onunla evlenmek istemezse nişanlılıkta almış olduğu, *arra*⁶² adı verilen bir miktar parayı iki ila dört katı misliyle iade etmek zorundaydı⁶³. Klasik Dönem’de nişanlanmadan serbestçe ve tek taraflı beyanla vazgeçilebilirdi; ancak bu uygulamanın Postklasik Dönem’de bozulduğu ve yukarıda bahsedildiği üzere cezalandırıcı bir tarafı olduğu görülmektedir⁶⁴.

C. ASKERLİK GÖREVİ SÜRENLER BAKIMINDAN EVLENME YASAĞI

İmparator *Augustus* zamanında olduğu tahmin edilen bir düzenlemeyle askerlerin hizmet süreleri boyunca evlenmeleri yasaklanmıştı. Hatta yakın gelecekte gerçekleşecek bir evliliğe dair yaptıkları anlaşmalar da, göreve başlamalarıyla bozulmuş olurdu⁶⁵. Bu, hem vatandaş olan askerleri hem de olmayan askerleri kapsayan genel bir yasaktı.

M.S. 2. yüzyıla kadar devam eden bu yasak nedeniyle, görevleri devam ederken geçerli bir evlilikleri olamayacağı için eğer bir birliktelikleri varsa ve bu birliktelikten çocukları doğmuşsa bu çocukların soy bağları kurulmamış olacaktı. Görev süreleri sona erdikten sonra bu kişiler evlenebilir, çocuklarıyla soy bağı kurabilirlerdi. Ancak görev sona ermeden önce ölürlerse, soy bağı bulunmadığından, çocukları mirasçı da olamazdı. Bu durum miras bakımından, İmparatorlar *Hadrianus* ve *Marcus Aurelius* tarafından düzeltilmişti⁶⁶.

Ius Civile’ye göre sonradan geçerli olan evlilikler içinde orduda görevi sona eren askerlerin (*veteranus, milites veterani*) evliliklerini görüyoruz.

⁶¹ Metnin İngilizce çevirisi için bkz. **EVANS GRUBBS**, *Sourcebook*, s. 157.

⁶² **UMUR**, *Lügat*, s. 26.

⁶³ **İPEK, N.**, “Roma Hukukunda Nişanlanma (Sponsalia)”, Prof. Dr. Belgin Erdoğan’a Armağan, İstanbul 2011, s. 113-133, s. 118.

⁶⁴ **ERDOĞMUŞ, B.**, “Roma Hukukunda Nişanlanma”, *Argumentum* (1991), Yıl 2, Sa. 16, s. 238-240, s. 239.

⁶⁵ **GARDNER**, *Women*, s. 33.

⁶⁶ **EVANS GRUBBS**, s. 158.

İmparator emirnameleri terhis olan askerlere, zaten beraber yaşadıkları kadınlarla evlenme hakkını çok defa tanımıştı. *Cives* olmayan askerler ise fiili görevleri devam ettiği müddetçe evlenemezler, ancak bu kişiler terhis edildiklerinde Roma vatandaşı olur ve böylece *conubium*'a sahip olurlardı⁶⁷.

Gaius Inst. 1.57: "...*veteranis quibusdam concedere solet principalibus constitutionibus conubium cum his Latinis peregrinisve, quas primas postmissionem uxores duxerint et qui ex eo matrimonio nascuntur, et cives Romaniet in prostate parentum fiunt.*"

Gaius Inst. 1.57: "...İmparator emirnameleri ile emekliliklerinden önce ilk olarak evlendikleri Latin veya yabancı kadınlarla, emekli askerlere *conubium* tanınması adet olduğundan bu evlenmelerden doğan çocuklar Roma vatandaşı kabul edilirdi."

Evlenme engelleri görev süresi sonunda sona eren, görevi içinde nişanlanmış olan bu kişilerden beklenen evliliğin gerçekleştirilmesidir⁶⁸.

D. 23.2.38.pr. (Paulus libro secundo sententiarum):
"...*ut si post officium depositum noluerit mulier nuptias contrahere, liceat (libeat) ei hoc facere arris tantummodo redditis quas acceperat.*"

D. 23.2.38.pr. (Paulus libro secundo sententiarum):
"...Görev süresi sona erdikten sonra kadın onunla evlenmeyi reddetmek isterse, almış bulunduğu *arra*'yı iade ederek bunu yapabilir. "

Cod. 5.1.5 (Imperatores Leo et Anthemius AA. Erythrio pp.): "*Mulier iuris sui constituta arrarum sponsalium nomine usque ad duplum teneatur. id esi in id quod accepit et aliud tantundem nec amplius. quadrupli videlicet poena, quae anterioribus legibus definita erat. In qua et arrarum quantitas imputabatur, cessante. nisi specialiter aliud ex communi consensu inter contrahendes de eadem quadrupli ratione placuit.*"

Cod. 5.1.5 (Imperatores Leo et Anthemius AA. Erythrio pp.): "*Sui iuris bir kadın arra sponsalicia adı altında, kabul ettiğinin iki katına kadar sorumlu tutulur... Arra'nın miktarının açıklandığı daha önceki kanunlarla belirlenmiş olan dört misline ilişkin ceza kalktıktan sonra da her zaman taraflarca anlaşarak belirlenebilir.*"

⁶⁷ AYİTER s. 12; MCGINN, T. A. J., *Prostitution Sexuality and the Law in Ancient Rome*, New York 2003, s. 119.

⁶⁸ ALTOP, s. 279.

D. MATEM SÜRESİ İÇİNDE EVLENME YASAĞI

Roma’da her ne kadar kadının yalnız bir kez evlenmiş olması ideal sayılıyorsa da dul kadının yeniden evlenmesi bakımından bir yasak bulunmuyordu. Hatta zaman içinde *Augustus* Kanunları’yla bu durum teşvik dahi edilmişti. Ancak kocanın ölümünden hemen sonra yapılacak bir evlenme onun ruhunu rahatsız ederdi. Ölen kocasını onurlandırmak için kadın, kocanın ölümünden sonra 10 ay bekler, buna *luctus*, *matem süresi* denirdi. Bu düzenleme elbette ölen kocanın anısına saygının yanında doğacak/doğması muhtemel çocuğun soy bağının karışmaması için de önemliydi⁶⁹.

D. 3.2.11.1 (Ulpianus libro sexto ad edictum): “Etsi talis sit maritus, quem more maiorum lugeri non oportet, non posse eam nuptum intra legitimum tempus collocari: praetor enim ad id tempus se rettulit, quo vir elugeretur; qui solet elugeri propter turbationem sanguinis.”

D. 3.2.11.1 (Ulpianus libro sexto ad edictum): “ Erkek için atalardan kalma usullere göre, yas tutmanın gerekli olmadığı zamanlarda bile, eşinin evliliği kanuni süre içerisinde kabul olunmaz; çünkü nesep, soy karmaşasından dolayı, praetor bir erkek için yas tutulacak süreye bağlı kaldı.⁷⁰”

D. 3.2.10 pr. (Paulus libro octavo ad edictum): pr. Solet a principi impetrari, ut intra legitimum tempus mulieri nubere liceat.”

D. 3.2.10 (Paulus libro octavo ad edictum): “ Bir dulun yasal (bekleme) süresi içinde evlenmek için imparatorundan izin alması alışılmış bir şeydir.”

Genelde evlenme engelleri nişanlanmaya da engel teşkil ederdi, ancak bu evlenme engeli nişanlanma için geçerli değildi. Matem süresi içinde kadın nişanlanabilirdi ve bu nedene dayanarak *infamis* sayılmazdı⁷¹.

D. 3.2.10.1 (Paulus libro octavo ad edictum): “ Quae virum eluget, intra id tempus sponsam fuisse non nocet.”

D. 3.2.10.1 (Paulus libro octavo ad edictum): “Bir kadın, kocası için yas tuttuğu süre boyunca nişanlanabilir.”

⁶⁹ RAWSON, *The Family*, s. 31.

⁷⁰ İPEK, *Sponsalia*, s. 122.

⁷¹ İPEK, *Sponsalia*, s. 123.

SONUÇ

Romalılar için evlilik, devletin devamlılığı için gerekli olan ailenin kurulma biçimi olduğundan oldukça tutucu ve katı kurallarla düzenlenmiş kurallar içermekteydi. Evlilik vatandaşların dahil olduğu aileler arasında bir hakimiyet ve ekonomik değişim alanıydı. Zenginliğin, gücün, ismin, dinin aktarımıydı, ki bu saydıklarımız aynı zamanda kişilerin devlet nezdindeki yerini belirleyen doğrudan devletin ismine, gücüne, zenginliğine ve dinine hizmet eden aktarımlardı. İçinde bulunulan dönemin sosyo-ekonomik koşullarına göre değişen ve gelişen evlilik her zaman devlet kontrolünde ve öngörüsünde kaldı.

Evliliğe yaklaşım genel hatlarıyla İmparator *Augustus* Öncesi, *Augustus* Yasaları ve Sonrası ile *Iustinianus* Dönemi ve Sonrası olacak şekilde üç temel dönemde özellik göstermektedir. İlk Olarak *Ius Civile*'nin *Augustus*'a değin düzenlediği evlilik, ekonomik özelliklerin, toplumsallığın, geleneklerin ve diğer manevi değerlerin yoğun olduğu bir evlilik biçimiydi. Bu nedenle de oldukça katı düzenlenmişti. Bunu evlenme iradesinin yapısı ve yorumlanışında olduğu gibi, evlenme ehliyeti ve evlenme yaşı olarak örneklendirilebileceğimiz temel evlenme engellerinin her birinde görmekteyiz.

İmparator *Augustus*'un yasalarının ise toplumun yapısında bir değişim amaçladığını ve bu nedenle özellikle sınıf ve derece farkları, yeniden evlilikler, ahlak temelli suçların kısıtlanması, çocuk sahibi olmaya teşvik gibi konularda evlenme engelleri bakımından köklü değişiklikler yaptığını saptamaktayız.

Iustinianus'un ise, odak noktayı devletten alıp biraz daha bireylere çektiği, salt devletin yararı düşünülerek yapılan düzenlemeleri vatandaşlar lehine genişlettiği, yahut yeniden düzenlediği, miras, soy bağı gibi konularda olduğu gibi evlenme ve evlenme engelleri konusunda da görülmektedir. Bu dönemde yapılan düzenlemelerin daha ziyade evlat edinme, kan bağı, akrabalıktan ileri gelen engeller gibi insanın doğası ile evliliğin doğasını bağdaştırmaya yönelik olduğunu düşünmekteyiz.

Çalışmamızda ele aldığımız evlilik engellerinin bir kısmı günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Kuşkusuz, bunlar bir hukuk kuralının kalıcılığını ve değerini belirleyen, o kuralın muhatabının doğasına uygun olarak ve korunacak menfaate başka menfaatler karıştırılmadan düzenlenmiş olma özelliği taşıyanlardır. Hukukun bu dinamik yapısının günümüzde varlığını sürdüren bir kısım evlenme engelleri bakımından, tıpkı Roma'da olduğu gibi, süreç içerisinde katı ve muhafazakar yapısından sıyrılarak, bireylerin varoluşlarına daha uygun şekilde gelişeceğine inanmaktayız.

KAYNAKÇA

- Altop, S.: “Arra Sponsalicia” İÜHF 1996, C. 55, Sa. 1-2, s. 369-388.
- Ariès, P. /Duby, G. (Çev. Turhan Ilgaz): Özel Hayatın Tarihi I, Roma İmparatorluğundan 1000 Yılına, İstanbul 2006.
- Ayiter, K.: Roma Hukuku Dersleri, Aile Hukuku, Ankara 1963.
- Barrow, R. H. (Çev. Ender Gürol): Romalılar, İstanbul 2002.
- Berki, Ş.: Roma Hukuku, Ankara 1949.
- Buckland, W. W.: A Manual Of Roman Private Law, Cambridge 2011.
- Couch, A. J. (Çev. İpek Sevda Söğüt): “Roma’nın Eski Hukuk Dönemi’nde Kadın”, Prof. Dr. Ali Güzel’e Armağan, İstanbul 2010, C. II, s. 1491-1504.
- Di Marzo, S. (Çev. Ziya Umur): Roma Hukuku, İstanbul 1959.
- Emiroğlu, H.: Ius Gentium – Kavimler Hukuku, İstanbul 2007 [Emiroğlu, *Ius Gentium*].
- Emiroğlu, H.: Roma Hukukunda Kadının Durumu, Ankara 2003 [Emiroğlu, *Kadının Durumu*].
- Erdoğan, B.: “Roma Hukukunda Nişanlanma”, Argumentum (1991), Yıl 2, Sa. 16, s. 238-240.
- Evans Grubbs, J.: Women and the Law in The Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood, London and New York 2002.
- Frier, B. / McGinn T. A. J.: A Casebook on Roman Family Law, New York 2004.
- Gardner, J. F.: Being A Roman Citizen, London and New York 1993 [Gardner, *Citizen*].
- Gardner, J. F.: Women in Roman Law and Society, London and New York 2015 [Gardner, *Women*].
- Güneş Ceylan, S.: Roma Hukukunda Evlenme (Matrimonium), Ankara 2008.
- Gürten, K.: Roma Hukuku’nda Crimen Kavramı, Ankara 2016.
- Honig, R. (Çev. Şemseddin Talip): Roma Hukuku Dersleri, İstanbul 1938.
- İpek, N.: “Roma Hukukunda Hısımlık”, MÜHF-HAD, C. 21 Sa. 1 s. 167-203 [İpek, *Hısımlık*].
- İpek, N.: “Roma Hukukunda Nişanlanma (Sponsalia)”, Prof. Dr. Belgin Erdoğan’a Armağan, İstanbul 2011, s. 113-133 [İpek, *Sponsalia*].
- Koschaker, P. /Ayiter, K.: Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, Ankara 1983.

- Levy-Bruhl, H. (Çev. Hüseyin Nail): “Eski Roma Aile Hukukunda İki Cereyan”, İÜHFM 1940, C. 6, Sa. 1, s. 146- 155.
- McDougall, S.: *Royal Bastards: The Birth of Illegitimacy 800-1230*, Oxford 2017.
- McGinn, T. A. J.: *Prostitution Sexuality and the Law in Ancient Rome*, New York 2003.
- Oğuzoğlu, C.: *Roma Hukuku*, Ankara 1959.
- Paribeni, R. (Çev. Şemseddin Talip) :“Roma Hukukunda Aile Kurumu I”, İÜHFM (1935), C. 1, Sa. 1, s. 79-96.
- Paribeni, R. (Çev. Şemseddin Talip) :“Roma Hukukunda Aile Kurumu II”, İÜHFM (1935), C. 1, Sa. 2, s. 232-246 [Paribeni Aile II].
- Rado-Basman, T.: “Eski Roma Hukukunda Bazı Evlenme Şekilleri”, İÜHFM (1942), C. 8, Sa. 3-4, s. 530-544.
- Rawson, B.: *Children and Childhood in Roman Italy*, New York 2003.
- Rawson, B.: “The Roman Family” *The Family in Ancient Rome: New Perspectives* (ed. By Beryl Rawson), Great Britain 1986, s.1-57 [Rawson, *The Family*].
- Scheidell, W.: “Monogamy and Polygyny” *A Companion To Families In The Greek And Roman Worlds* (Ed. By Beryl Rawson), Oxford 2011, s. 108-115.
- Schulz, F.: *Classical Roman Law*, Oxford 1954.
- Somer, P.: “Dar Anlamda Roma Aile Hukukunun Esasları”, Maltepe ÜHFD (2002), S. 2, s. 155-180.
- Söğütlü Erişgin, Ö.: “Klasik Dönem Hukukçularında Bir ‘Açık Değer’ Olarak Utilitas Publica”, Prof. Dr. Bilge Öztan’a Armağan, Ankara 2008, s. 369-389.
- Söğütlü Erişgin, Ö.: “Patricius Pleb Sınıfı Mücadelesi Ve Bu Mücadelenin Roma Özel Hukukunun Gelişimine Etkisinin Genel Hatları”, Prof. Dr. Ejder Yılmaz’a Armağan, Ankara 2014, C. 2, s. 1753- 1779 [Söğütlü Erişgin, *Sınıf Mücadelesi*].
- Söğütlü Erişgin, Ö.: “Roma Toplumunda Kadının Konumu”, İnönü ÜHFD (2013), C. 4, Sa. 2, s. 1-31 [Söğütlü Erişgin, *Kadının Konumu*].
- Tamer, D.: *Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coercendis*, İstanbul 2007.
- Tekin, O.: *Eski Yunan Ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul 2016.
- Türkoğlu Özdemir, G.: *Roma Hukukunda Infamia (Şerefsizlik)*, Ankara 2008.
- Umur, Z.: *Roma Hukuku, Tarihi Girişi-Kaynaklar-Umumi Mevhumlar Hakların Himayesi*, İstanbul 1982.

Umur, Z.: Roma Hukuku Lügati, İstanbul 1983 [Umur, *Lügat*].

Üskül Engin, Z. Ö./ Karaman, B.: “Roma İmparatorluğu ve Hukukunda Ailenin Toplumsal Temelleri”, Galatasaray ÜHFD (2006), C. 1, s. 255-313.

Watson, A.: The Spirit of Roman Law, Georgia 2008.

LATİNCE METİNLER İÇİN YARARLANILAN KAYNAKLAR

Cicero (Çev. C. Cengiz Çevik): Yükümlülükler Üzerine, 4. basım, İstanbul 2017.

Gaius (Çev, Türkan Rado): Institutiones (Borçlar Kısmı), İstanbul 1959.

Iustinianus (Çev. Ziya Umur): Institutiones, İstanbul 1968.

Watson, A.: The Digest of Justinian Volume 1, Philadelphia 1998 [Watson, Vol I].

Watson, A.: The Digest of Justinian Volume 2, Philadelphia 1998 [Watson, Vol II].

Watson, A.: The Digest of Justinian Volume 3, Philadelphia 1998 [Watson, Vol III].

Watson, A.: The Digest of Justinian Volume 4, Philadelphia 1998 [Watson, Vol IV].

ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKLAR

<http://thelatinlibrary.com/>

<https://www.academia.edu>

<https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>